

Pilvi Torsti

Suomalaisten moniulotteiset sotakuvat

Keskustelua sodista ja niiden merkityksistä on käyty lähinnä yhteiskunnallisen tarinan tasolla, ja keskustelun osapuolia ovat olleet tutkijat, toimittajat ja poliitikot. Mutta onko mahdollista muodostaa kokonaiskäsitystä siitä, mitä kansalaiset sodista ajattelevat? Pilvi Torsti pureutuu 15–79-vuotiaiden suomalaisten vuoden 1918 sotaan ja toisen maailmansodan aikaisiin sotiin Suomessa liittyviin käsityksiin. Artikkelellä perustuu osaan Historiatietoisuus Suomessa -tutkimushankkeesta kerättyyn aineistoon, joka käsittää Suomen väestöä edustavan kyselyaineiston ja kyselyyn vastanneiden joukosta valikoitujen vastaajien haastatteluja.

Kevään 1918 tapahtumat ja toisen maailmansodan aikaiset Suomessa käydyt sodat ovat merkkipaaluja itsenäisen Suomen tapahtumahistoriassa. Kansallisten juhlapäivien kuvastossa sota-ajat korostuvat, ja talvisodan henkeä huudellaan avuksi niin poliitikkojen suulla hankalissa taloustilanteissa kuin urheiluselostuksissa. Historiatietoisuutta ja historian julkista käyttöä tutkinut australialainen Paula Hamilton on selittänyt sotien vahvaa roolia etenkin pienten maiden historiakulttuureissa sillä, että ne ovat ainoa historian osa, jossa julkinen ja yksityinen liittyvät yhteen, henkilökohtainen kokemus ja yhteiskunnallinen tarina kohtaavat.¹ Historiakulttuurilla tässä viitataan erilaisiin jokapäiväisessä kulttuurissa esiintyviin historian esityksiin, kuten kirjallisuuteen, elokuviin, julkisesti käytettyyn historialliseen nimistöön ja kuvastoon sekä rooli-peleihin.

Hamiltonin esittämä selitys sopii suomalaisenkin keskustelun sävyjä kuvaamaan. Samalla voidaan toki todeta, että myös monilla suurem-

milla mailla sotamenneisyys näyttelee keskeistä roolia isänmaan henkeä korostavassa muistelussa kuten esimerkiksi 1990-luvun alun Persianlahden sota Yhdysvalloissa tai Falklandin sota Britanniassa. Suomen tapauksessa sotamuistojen poikkeukselliseen tärkeyteen saattaa vaikuttaa osaltaan kansakuntamme nuoruus: sodat ovat oiva samaistumiskohde, kun syvä historiallinen menneisyys on moniin muihin kansoihin verrattuna kapeampi.

Julkisuudessa keskustelua sodista ja niiden merkityksistä on käyty lähinnä yhteiskunnallisen tarinan tasolla ja keskustelun osapuolia ovat olleet tutkijat, toimittajat ja poliitikot. Toki myös yksittäisiä muistelmia nousee säännöllisesti julkiseen keskusteluun. Mutta onko mahdollista muodostaa kokonaiskäsitystä siitä, mitä kansalaiset sodista ajattelevat? Tässä artikkelissa pureudun 15–79-vuotiaiden suomalaisten vuoden 1918 sotaan ja toisen maailmansodan aikaisiin sotiin Suomessa liittyviin käsityksiin. Artikkelellä perustuu Historiatietoisuus Suomessa -tutkimushankkeesta² kerättyyn aineistoon, joka käsittää Suomen väestöä edustavan kyselyaineiston (1 208 kpl) ja kyselyyn vastanneiden joukosta valikoitujen vastaajien haastatteluja (49 kpl).

1. Apulaisprofessori Paula Hamiltonin haastattelu osana Canadians and their Pasts -projektin vuosikokousta ja konferenssia *Quelle histoire pour quel avenir? / Whose History for Whose Future?* Quebec City, 27–28.10.2008. Hamilton ja artikkelin kirjoittaja olivat mukana vuosikokouksessa kutsuittuina ulkopuolisina kommentoijina. Muistiinpanot tekijän hallussa.

2. Historiatietoisuus Suomessa -tutkimushankkeessa on tutkittu ensimmäistä kertaa kattavasti koko väestön tasolla, mitä suomalaiset ajattelevat historiasta. Kiinnostuksen kohteena ei ole niinkään ollut se, mitä ihmiset tietävät vaan mitä he uskovat menneisyydessä tapahtuneen. Lisäksi tutkittiin, kuinka kansalaisten käsitykset menneisyydestä yleensä rakentuvat ja kuinka ymmärrys menneisyydestä on sidoksissa nykyisyyteen ja tulevaisuuteen liittyviin näkemyksiin ja odotuksiin. Ks. lisää www.historiatietoisuus.fi. Ks. myös Pilvi Torsti (2009) 'Survey-kysely historiatietoisuuden tutkimisen välineenä', *Kasvatus & Aika* 1 (3), 39–52.

Kyselyaineisto kerättiin loka-joulukuussa 2009: Suomessa asuville 15–79-vuotiaille henkilöille lähetettiin postitse kysymyslomake, jossa tiedusteltiin muun muassa vastaajan suhtautumista historiaan, käsityksiä eri historiallista tapahtumista ja tulevasta kehityksestä. Lisäksi tuloksien analyysia varten kerättiin laaja kokonaisuus taustamuuttujia kuten ikä, asuinpaikka, tulotaso, äänestyskäyttäytyminen vuoden 2007 eduskuntavaaleissa, arvio omasta luokka-asteesta jne. Kyselylomake oli otsikoitu ”Suomalaiset ja historia”. Kontakteja otokseen valikoituineisiin henkilöihin oli yhteensä neljä, ja lopulliseksi vastausprosentiksi muodostui 35,3. Verrattuna vaikkapa muihin Tilastokeskuksen samana vuonna toteuttamiin kyselyihin tulos oli hyvä.³

Kyselyaineistoa täydentäneet kyselyyn vastanneiden haastattelut (49 kpl) kerättiin huhtisyykskuussa 2010. Haastateltavat valittiin niiden 300:n kyselyyn vastanneen joukosta, jotka olivat antaneet kyselyssä suostumuksen jatkohaastatteluun. Näistä 300:sta luvan antaneesta otettiin yhteyttä yli 200:aan, jotta saatiin kokoon tavoiteltu noin 50 haastateltavan joukko, jossa oli mukana eri-ikäisiä vastaajia eri puolilta Suomea. Haastatteluissa käsiteltiin samoja pääteemoja kuin kyselyssä eli historian merkityksiä, kehityksen luonnetta, historian merkitystä omalle sukupolvelle, valittujen historiallisten tapahtumien tulkintoja sekä tämän hetken ja tulevaisuuden suomalaista yhteiskuntaa. Kvantitatiivisen aineiston ohella myös haastatteluaineistoa on hyödynnetty tässä artikkelissa.⁴

Monen nimen sota oikeaksi koetun järjestelmän puolesta

Kevään 1918 tapahtumista on vuosikymmenien saatossa käytetty monia nimityksiä. Osana Suomalaiset ja historia -kyselyä aihetta lähestyttiin avokysymyksellä ”Mitä nimeä olette tottuneet käyttämään kevään 1918 tapahtumista?” Avokysymykseen tuli lukuisia eri vastauksia, mutta kolme nimeä nousi ylitse muiden. Sisällissodaksi vuoden 1918 tapahtumia oli tottunut kutsumaan

29,7 prosenttia kysymykseen vastanneista ja kansalaissodaksi 24,5 prosenttia. Kolmanneksi eniten mainintoja, 14,9 prosenttia vastanneista, keräsi vapaussota.⁵ Loput 30,9 prosenttia vastaajista hajaantui mainiten lukuisia eri nimiä kuten punakapina, itsenäisyystaistelu, luokkasota, kapina, veljessota ja Suomen sota. Yksittäisten mainintojen määrässä kolme eniten mainintoja saanutta nimeä keräsi kukin 136–272 mainintaa, kun muut nimet jäivät enimmillään 40 mainintaan.

Ikäluokittaisessa tarkastelussa vastaukset jakaantuivat niin, että 15–29-vuotiaista huomattava enemmistö niistä, jotka kysymykseen olivat vastanneet, mainitsi sisällissodan. 30–39-vuotiaat nimesivät sodan tasavahvasti sisällissodaksi ja kansalaissodaksi. 40–49-vuotiaat mainitsivat kaikki kolme nimitystä, sisällissota, kansalaissota ja vapaussota yhtä usein; heitä vanhemmissa ikäluokissa sisällissodan käyttö väheni tasaisesti kansalaissodan korostuessa 50–69-vuotiailla ja vapaussodan noustessa tasavahvaksi

3. Kyselylomakkeen kehitystä ja testausta, aineiston keruuta ja analyysimenetelmiä mukaan lukien puuttuvuus ja painojen muodostaminen koskeva yksityiskohtainen selvitys on tekijän hallussa ja saatavana pyynnöstä. Kyselylomake on saatavilla myös www.historiatietoisuus.fi. Tässä artikkelissa käytettyjä keskiarvojen eroja on tutkittu käyttäen Kruskall Wallisin testiä, joka sopii tilanteeseen, jossa muuttujat eivät noudata normaalijakaumaa. Rajana merkitsevälle erolle on tässä tutkimuksessa käytetty arvoa $p < 0,01$. Tulokset on esitetty taulukoissa osana artikkelia. Osana kyselyaineiston analyysia jokaisesta kysymyksestä tehtiin myös faktorianalyysi ja huomiota kiinnitettiin sekä mahdollisuuden muodostaa summamuuttujia että faktorianalyysin mahdollisuuksiin tukea aineiston analyysia ja tulkintaa. Kyselyä edeltäneessä esitutkimuksessa kokeiltiin faktorianalyysia myös teemoittain. Niin korrelaatioiden kuin faktoreiden osalta varsinaiseen analyysiin otettiin mukaan vain sellaiset tulokset, joissa nähtiin tulkinnan kannalta sisällöllistä mielenkiintoa.

4. Haastattelut luokiteltiin noudatellen väljästi kyselyn rakennetta. Haastattelujen keruuta ja analyysia on eritelty tarkemmin tekijän hallussa olevassa selvityksessä.

5. Prosentit on laskettu kysymykseen vastanneista niin, että puuttuva tiedot ja ei osaa sanoa -vastaukset on jätetty huomioimatta.

Vuoden 1918 sodan nimi ikäluokittain jaoteltuna (prosenttia)

	Ikäluokka							Yhteensä
	15–19	20–29	30–39	40–49	50–59	60–69	70–	
Kansalaissota	11,4	14,8	29,1	21,5	26,7	35,8	26,7	24,0
(Suomen) Sisällissota	55,8	49,8	32,1	23,5	15,9	15,7	17,9	29,4
Vapaussota	5,8	7,0	7,5	20,9	17,3	18,9	24,2	14,7
Veljessota	5,9		2,3	4,6	6,1	4,8	7,4	4,2
Punaiset ja valkoiset	3,9	2,4	4,5	2,2	6,7	0,8		3,0
Vuoden 1918 sota	1,2	3,1	1,4	1,5	2,2	0,5	0,2	1,5
Kapina	1,6		0,2	1,0	3,6	6,5	8,4	2,8
Luokkasota			1,6	2,0	0,5	4,1		1,3
Punakapina	2,4		1,9		1,1	1,6	1,2	1,0
Itsenäisyysota tai -taistelu	1,7	2,2	0,5		0,9	0,6	3,0	1,1
Suomen sota		0,9	3,1	2,0	1,1	0,9		1,3
I maailmansota		0,3	2,7	1,2	1,3		1,7	1,0
Ei mitään nimitystä			1,9	1,4	0,5	1,2	2,5	1,0
Useampi nimitys	3,5	11,4	5,8	9,0	10,1	3,7	4,2	7,2
Jokin muu	3,3	7,0	3,2	7,6	5,6	3,5	2,6	5,0
Ei osaa sanoa	3,4	1,0	2,2	1,7	0,2	1,4		1,4
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Puuttuvien vastausten osuus 24,2 % kokonaismäärästä. Muut artikkeleihin liittyvät taulukot ovat Historiallisen Aikakauskirjan verkkosivulla pro.tsv.fi/haik.

sen rinnalle yli 70-vuotiaissa vastaajissa. Eri puolueiden äänestäjien keskuudessa Kokoomuksen äänestäjien joukossa eniten mainintoja keräsi vapaussota, joskin kansalaissota ja sisällissota mainittiin lähes yhtä usein. Keskustan ja Sdp:n äänestäjät mainitsivat kansalaissodan sisällissotaa useammin, kun taas Vihreiden äänestäjien keskuudessa sisällissota oli suosituin. Erot etenkin kansalaissodan ja sisällissodan välillä selittyvät osin puolueiden äänestäjien ikäjakaumalla.

Kevään 1918 tapahtumiin liittyen vastaajilta kysyttiin ”Mikä on käsityksenne seuraavista vuonna 1918 Suomessa käytyä sotaa koskevista väitteistä?” ja heille annettiin yhteensä 18 väitettä, joihin pyydettiin vastaamaan viisiportaisella asteikolla, jonka ääripäät olivat ”täysin eri mieltä” ja ”täysin samaa mieltä”.

Keskiarvoista nousi muutamia selkeitä koko aineistoa koskevia trendejä. Historian tulkintaan liittyvistä väitteistä eniten tukea sai näkemys ”Kaikki osapuolet, punaiset ja valkoiset, taisteli-

vat sodassa hyväksi kokemansa järjestelmän puolesta” (m=3,95). Väitteestä, että suomalaiset olisivat yhtenä rintamana taistelleet Venäjää ja kommunisteja vastaan sanouduttin voimakkaasti irti (m=2,28) samoin kuin ajatuksesta 1918 tapahtumista suomalaisten väkivaltaisuuden kuvaajana (m=2,50). Historiakulttuurin osalta merkille pantavaa on, että vain neljä prosenttia vastaajista oli eri mieltä väitteen ”Täällä Pohjantähden alla -kirjasarjaa voidaan pitää vuoden 1918 tärkeänä kuvaajana” kanssa. Vuoden 1918 sota siis nähtiin suomalaisia jakaneena sotana, jossa kansalaiset taistelivat eri puolilla. Samalla vastaajat tukivat näkemystä, että riippumatta puolesta osapuolet kokivat taistelevansa oikeaksi kokemansa järjestelmän puolesta. Vuoden 1918 sodalle tunnistettiin näin yhteiskunnallinen ulottuvuus. *Täällä Pohjantähden alla* -teos on tämänkin tutkimuksen valossa merkittävä suomalaisten 1918 sotaa koskevaan ajatteluun vaikuttava kirja, joka tuntuu säilyttävän asemansa sukupolvesta toiseen.

Taustamuuttujien osalta ikä vaikutti vastaajien näkemyksiin jonkin verran. Väitteen ”vuoden 1918 sodassa Suomi osoitti itsenäisyytensä kansakuntana ja valtiona” osalta vastaajat jakautuivat niin, että nuoremmat ikäluokat suhtautuivat näkemukseen neutraalisti (15–19 m=3,27 ja 20–29 m=3,19), kun tuki näkemykselle vahvistui yli 50-vuotiaissa (m=3,54) ja huomattavasti 70 vuotta täyttäneiden joukossa (m=3,82). Vanhemmat ikäluokat myös tukivat voimakkaammin väitettä, että punaisten voitto olisi tehnyt Suomesta osan Neuvostoliittoa; trendi alkaa jo 30 vuotta täyttäneissä (m=3,58–3,95). Tavallisten ihmiset kohtalot vuoden 1918 sodassa kiinnostivat 40 vuotta täyttäneitä ja vanhempia muita ikäluokkia enemmän.

Omaan ja lapsuudenkotiin liittyvän luokkatausta-arvion mukainen tarkastelu tuotti muutamia kiinnostavia eroja vastaajien näkemyksiin. Työväenluokkaan itsensä tai lapsuudenkotinsa sijoittaneet tukivat muita voimakkaammin erityisesti kolmea väitettä. Heidän nähdäkseen sotaa käytiin erityisesti suomalaisten taloudellisen epätasa-arvon vuoksi (m=3,94 ja m=3,81); sodan häviäjät hiljennettiin sodan jälkeen vuosikymmeniksi (m=4,04 m=3,93) ja sodan jälkeiset valkoisten ylläpitämät vankileirit ovat häpeäpilkku Suomen historiassa (m=4,20 ja m=4,04). Itsensä työväenluokkaan sijoittaneet eivät tukeneet näkemystä siitä, että punaisten voitto olisi liittänyt Suomen Neuvostoliittoon samaan tapaan kuin muut (m=3,36, muut 3,66–3,93) ja korostivat Täällä Pohjantähden alla -kirjasarjan roolia 1918 kuvaajana kaikista voimakkaimmin (m=4,23 ja m=4,17). Ne, jotka katsoivat lapsuudenkotinsa kuuluneen työväenluokkaan, tukivat myös muita enemmän näkemystä, että ”minua kiinnostavat lähinnä tavallisten ihmisten kohtalot 1918 sodassa” (m=3,82, mmuut=3,32–3,39). Työväenluokkaan itsensä tai lapsuudenkotinsa mieltävät näyttävät siis tunnistavan työväenluokkaisen tulkinnan vuoden 1918 sodasta, jossa olennaista on sodan taustalla vaikuttanut suomalaisten epätasa-arvoisuus ja kokemus siitä, että häviä-

jien eli punaisen puolen tarina sodasta tukahdutettiin sodan jälkeen vuosikymmeniksi. Tälle joukolle Täällä Pohjantähden alla -teos näyttelee kaikkien suurinta roolia sodan kuvaajana varmasti myös sotien jälkeisten vuosikymmenien vaikenemisen kokemuksen vuoksi.

Vuoden 1918 tapahtumien tulkinta on Historiatietoisuus Suomessa -aineiston valossa sidoksissa myös nykypäivän poliittiseen ajatteluun. Vastauksia tarkasteltiin vuoden 2007 eduskuntavaalien äänestämistäustamuuttujan mukaan jaoteltuina. Etenkin Vasemmistoliiton äänestäjät muodostivat oman ryhmänsä, jota toisinaan Vihreiden ja/tai Sdp:n äänestäjät tukivat. Kuten seuraavasta erittelystä näkyy, pääsääntöisesti nimenomaan Vasemmistoliiton äänestäjillä oli jyrkkiä kantoja liittyen vuoden 1918 kysymykseen. Väite, että suomalaiset olisivat taistelleet yhtenä rintamana Venäjää ja kommunisteja vastaan torjuttiin kaikkien keskuudessa, mutta huomattavasti muita vahvemmin Vasemmistoliiton (m=1,64) ja Vihreän liiton (m=1,73) äänestäjien parissa. Vasemmistoliiton äänestäjät (m=2,62) ja jossain määrin Vihreiden äänestäjät (m=2,93) olivat eri mieltä siitä, että historian tutkijat olisivat käsitelleet vuoden 1918 tapahtumia kattavasti. Keskustan äänestäjät taas olivat kaikkein vahvimmin sitä mieltä, että vuoden 1918 tapahtumia olisi tutkittu riittävästi (m=3,60). Nyt tehtäviä anteeksipyyntöjä tarpeettomina vuoden 1918 osalta pitivät kaikki, mutta erot olivat huomattavia niin, että eniten samaa mieltä anteeksipyyntöjen tarpeettomuudesta olivat Kokoomuksen (m=4,25), Keskustan (m=4,09), Perussuomalaisten (m=4,10) ja Rkp:n (4,05) äänestäjät ja vähiten Kristillisdemokraattien (m=3,48) ja Vasemmistoliiton (m=3,58) äänestäjät. Kokoomuksen, Keskustan ja Perussuomalaisten äänestäjät siis allekirjoittivat kaikkein voimakkaimmin jonkinlainen ”ohi on” -ajatuksen vuoden 1918 sodasta siinä mielessä, että anteeksipyyntöjä ei missään tapauksessa kannatettu.

Tulkinta, jonka mukaan sotaa käytiin ennen kaikkea taloudellisen epätasa-arvon vuoksi, sai

erittäin vahvan tuen Vasemmistoliiton äänestäjiltä (m=4,53) ja selkeän tuen Sdp:n (m=3,77), Vihreiden (m=3,75) ja Perussuomalaisten (m=3,65) äänestäjien keskuudessa. Vähiten tukea näkemys sai Rkp:n (m=3,07), Kd:n (m=3,22) ja Kokoomuksen (m=3,26) äänestäjien piirissä. Näkemystä, että punaisten voitto olisi tehnyt Suomesta osan Neuvostoliittoa, tukivat vahvasti Kokoomuksen (m=4,16), Rkp:n (m=4,17) ja Kd:n (m=4,11) äänestäjät ja suhteellisen vahvasti myös Keskustan ja Perussuomalaisten äänestäjät. Väitteen torjuivat täysin Vasemmistoliiton äänestäjät (m=2,18). Kiinnostusta erityisesti tavallisten ihmisten kohtaloihin sodassa korostivat Sdp:n (m=3,98) ja Vasemmistoliiton (m=3,94) äänestäjät, vähiten mielenkiintoa oli Kokoomuksen äänestäjillä (m=3,17). Historiantulkintaa, jossa punaisia ja valkoisia pidetään yhtä syyllisinä vuoden 1918 tapahtumiin, tukivat vahvasti kaikki muut paitsi Vasemmistoliiton äänestäjät (m=3,02); erityisesti voi havaita vahvimman tuen Sdp:n äänestäjien piirissä (m=4,11), joiden kanta näin eroaa selkeästi Vasemmistoliiton äänestäjistä. Näkemys, jonka mukaan sodan häviäjät hiljennettiin sodan jälkeen vuosikymmeniksi, sai myös tukea kaikista ryhmistä, mutta erityisen voimakkaasti Vasemmistoliiton (m=4,36), Sdp:n (m=4,01), Perussuomalaisten (m=3,95) ja Vihreiden (m=3,87) äänestäjien keskuudessa. Kaikki pitivät sodan jälkeisiä valkoisten ylläpitämiä vankileirejä häpeäpilkkuina Suomen historiassa, mutta keskiarvoista näkyvissä painotuksissa ero Kokoomuksen äänestäjien (m=3,36) ja Vasemmistoliiton (m=4,73) ja Sdp:n (m=4,20) äänestäjien välillä oli huomattava. Yhden väitteen osalta tyypillisesti kahta ääripäätä vuotta 1918 koskevissa tulkinnoissa edustaneet Kokoomuksen ja Vasemmistoliiton äänestäjät olivat samanmielisiä eli nämä kaksi ryhmää tukivat voimakkaimmin näkemystä siitä, että Saksassa koulutettujen jääkärrien rooli oli sodassa ratkaiseva (mKokoomus=3,93, mVasemmistoliitto=4,02).

Faktorianalyysin avulla löydettiin kolmen faktorin ratkaisu, joka selittää vuotta 1918 käsitel-

leen kysymyksen tulkintojen suuntia ja tukea jatkossa haastattelujen analyysia. Faktorille 1 latautuivat kohdat ”sodan häviäjät hiljennettiin sodan jälkeen vuosikymmeniksi”, ”Saksassa koulutettujen jääkärrien rooli oli sodassa ratkaiseva”, ”Sodan jälkeiset valkoisten ylläpitämät vankileirit ovat häpeäpilkku Suomen historiassa”, ”Täällä Pohjantähden alla -kirjasarja on tärkeä vuoden 1918 tapahtumien kuvaaja”, ”Suomen vuoden 1918 sota oli ensimmäisen maailmansodan rönssy” sekä ”Punaiset ja valkoiset olivat yhtäläisesti syyllisiä vuoden 1918 tapahtumiin”. Tämänäyttypistä näkökulmaa voisi kutsua varovaisesti *Häivähdys punaista* -tulkinnaiksi, koska se ei leimaa punaista osapuolta yksipuoliseksi syylliseksi sotaan ja painottaa hävinneen osapuolen kokemia kärsimyksiä.

Faktorille 2 latautuivat kohdat ”vuoden 1918 sodassa Suomi osoitti itsenäisyytensä kansakuntana ja valtiona”, ”Historiantutkijat ovat käsitelleet vuoden 1918 tapahtumia riittävästi”, ”Suomalaiset taistelivat vuoden 1918 sodassa yhtenä rintamana Venäjää/Neuvosto-Venäjää ja kommunisteja vastaan”, ”vuoden 1918 tapahtumia ei kenenkään pidä enää pyydellä anteeksi”, ”kaikki osapuolet, punaiset ja valkoiset, taistelivat sodassa hyväksi kokemansa järjestelmän puolesta” ja ”punaisten voitto vuonna 1918 olisi tehnyt Suomesta osan Neuvostoliittoa”. Tämä faktori on kohtuullisen selvästi valkoisen puolen tulkinta vuoden 1918 tapahtumista, sillä sen takana oleva tulkinta korostaa sodan merkitystä itsenäisyyden säilymisessä. Toisaalta sitä ei voida kutsua valkoisen osapuolen kantoja kritiikittömästi omaksuneeksi näkemykseksi, jonka vuoksi se on päädytty nimeämään *Häivähdys valkoista* -tulkinnaiksi.

Faktorille 3 latautuivat kohdat ”Minua kiinnostavat lähinnä tavallisten ihmisten kohtalot vuoden 1918 sodassa”, ”vuoden 1918 tapahtumat kuvaavat suomalaisten väkivaltaisuutta”, ”vuoden 1918 sotaa käytiin erityisesti suomalaisten taloudellisen epätasa-arvon vuoksi”, ”vuoden 1918 tapahtumien muistoksi pitäisi viettää vuo-

sittain kansallista sovinnon päivää”, ”1918 jakoi suomalaiset vihollisleireihin vuosikymmeniksi”, ”vuoden 1918 tapahtumien merkitystä suomalaisille liioitellaan esimerkiksi mediassa”. Tämä on tulkinnoista kriittisin ja samalla neutraalein ja faktori voidaan nimetä *Kriittinen tulkinta*. Tässä tulkinnassa painottuvat muun muassa sodan poikkeuksellisen väkivaltainen luonne sekä sen aiheuttamat kärsimykset molemmille osapuolille. Tulkinnassa ototetaan selkeästi etäisyyttä vain toisen osapuolen kantoja myötäileviin näkemyksiin.

Kriittinen tulkinta korostuu

Kyselytutkimusta seuranneissa haastatteluissa vuoden 1918 tapahtumista kysyttiin ensin yleisellä tasolla, millaisia ajatuksia vuosi 1918 herättää ja sitten erikseen, onko vastaajalla perheen tai suvun kautta jotain sanottavaa tai erityisiä tarinoita liittyen vuoden 1918 tapahtumiin. Haastattelun luonteesta riippuen pyrittiin lisäksi kysymään, onko vuoden 1918 tapahtumilla vastaajan mielestä merkitystä nyky-Suomelle. Tämän artikkelin osalta käsittelen haastatteluissa esiin nousseita 1918 tapahtumiin liittyviä, painotuksiltaan erilaisia historiallisia tulkintoja. Ne voidaan analysoida käyttäen hyväksi tilastollisen aineiston faktoriratkaisua (faktorianalyysiä), jonka kolme faktoria edellä nimesin ”Häivähdys punaista”, ”Häivähdys valkoista” ja ”Kriittinen tulkinta”.

Häivähdys punaista -henkistä historiallista tulkintaa korosti vain muutama haastateltava. Tällaista painotusta oli havaittavissa esimerkiksi 42-vuotiaan forssalaismiehen muistelupuheesta. Hän korosti sodan kaikinpuolista epäoikeudenmukaisuutta punaisia kohtaan:

”Se herättää raivoo useimmiten, et se on siis niin kertakaikkisen oikeudeton aika (...) Siin on se, että köyhiä tapetaan aiva oikeudettomasti, ja sitte sen lisäksi siihen lisätään vielä uskonto, et tavallaan papit on vielä siunaamassa sitä. Sitte semmoset ihan tavalliset ihmiset lähtee tappamaan tavallisia

suomalaisia sen takia, et ne kuvittelee, et ne on ajamassa jotain venäläisiä pois maasta elikkä jotai itsenäisyyttä puuhaamassa ja muuta, mutta ehkä kaikkein ärsyttävintä siinä ja kaikkein raivostuttavinta siin on se loppuratkasu, tai se että mitä tapahtu sen jälkeen, et miksei voitu tehdä sillee että ois tavallaan valkoset ois sanonu, että ’oikei, et te hävisitte, että nyt sitte jokainen voi vaikka kirjottaa’ taikka oltas annettu joku tämmönen armahdus siis kaikille (...) et ei niit ois tarvinu enä laittaa johonkin leirille ja sitte tappa.”

Myös 60-vuotias mies Vantaalta korosti sodan epäoikeudenmukaisuutta punaisia kohtaan, vaikka hän toisaalta tiedosti tulkintojen tietynlaisen subjektiivisuuden:

”Mul ei oo (...) mitään sukua tietääkseni, jotka ois, tai tietääkseni olivat varmaan valkosten puolella. Et ei niinku sanotaan, et ei oo sitä et jos joku ois ollu toisinpöin niin varmaan tuntis vääryytenä enemmän. Mut kyl mä sen tunnen vääryytenä sillä tavalla, et kun se oli niin epäoikeudenmukanen se tilanne.”

67-vuotias helsinkiläismies puolestaan korosti myös väärää pelottelua Neuvostoliitolla:

”Jotain sortoohan sillon oli (...) Eihän se, eihän niillä sellanen ajatus ollu, että me mikskään, mikskään tota noin Neuvostoliitoks muututtas, eihän ne kukaan sitä halunnu, mutta halus sitä vaan, että se ois se työkansa, sais jonku aseman, niin ku siellä sai.”

Myös Häivähdys valkoista -tulkinta esiintyi vain muutamissa haastatteluissa ja oli niissäkin luonteeltaan usein etäinen kuten 26-vuotiaan kuhmolaisen miehen vastauksessa: ”se on kumminkin niin kaukanen asia (...) Suomi pysyny sieltä asti ja ensimmäisen kerran itsenäisenä. Että ei oo Suomeen tullu kommunistihallitusta.” 36-vuotias mies Seinäjoelta korosti maantieteellisiä juuriaan oman tulkintansa taustana:

”Mä oon itte (...) Pohjanmaallahän siit on aina puhuttu vapaussotana (...) suhtautua siihen sillä

lailla, että no se oli, ymmärtäen myös sitä toista osapuolta. Mutta, kyllä mä nyt itte sen miellän sellaseksi, että se oli se nyt sitte vapaussota venäläisiä vastaan tai oli se kansalaisotta, porvarien ja kommunistien välillä, niin se perusajatus mulla siitä sodasta on se, että hienoo et se pääty niinku pääty.”

64-vuotias mies Somerolta korosti myös lopputuloksen tärkeyttä:

”Ei siinä mitään. Se oli [naurahtaa] Suomen kohtalo. Onneks kävi niinku kävi. Jos toisin päin kävi, ni huonommiha tietyst, jos siel ois ollu punaset voitti ni silloha me oltais nyt Venäjällä, että...tokihan raakuuksi oli molemmiin puolin, mutta.”

75-vuotias mies Ruskosta toi tulkintaan mukaan oman suvun kokemuksia:

”Minun 15-vuotias, jollakin tavalla serkku (...) 15-vuotias tapettiin tuolla Hämeenkyrössä, silloin kans punaset tappo ja sillä tavalla. Et, ne on tehny kyllä pahaa jälkeä ne punaset aikoinaan.”

Valtaosassa haastateltavien esittämiä arvioita ja historiallisia tulkintoja vuoden 1918 tapahtumista korostui kriittisyys. Havainto on linjassa kyselyn tuloksien kanssa, joissa painottui näkemys siitä, kuinka kaikki taistelivat hyväksi kokemansa järjestelmän puolesta ja Täällä Pohjantähden alla -kirjasarjaa pidettiin tapahtumien tärkeänä kuvaajana. Merkille pantavaa on myös se, että kriittinen tulkinta oli tyyppinen kaiken ikäisille haastatelluille.

Monet kriittistä tulkintaa painottaneet korostivat raakuuksia ja tilanteen kauheutta. 35-vuotias nainen Espoosta totesi, kuinka ”monessa kirjassa mitä mä oon luku ni punaset on esitetty piruina ja valkoset enkeleinä, vaikei se välttämättä nyt niin mustavalkosta ookaan.” 44-vuotias nainen Järvenpäästä painotti vuoden 1918 tapahtumien kamaluutta ja surullisuutta tiivistäen näkemyksensä seuraavasti: ”Ei ole pahempaa kun veljessota kansanhistoriassa ole-

massa.” 72-vuotias mies Kokkolasta totesi: ”Ko mä kattelen nuita, tai sitä aikaa katon, niin kyllä se oli raskast aikaa, monelle. Se oli raskasta aikaa, mutta, se meni siinä, tietenki suomalaisella sisulla [naurahtaa].” 76-vuotias mies Helsingistä korosti epäoikeudenmukaisuutta: ”Se herättää minusta sellasta ilkeetä, että siinä oli puolin ja toisin epäoikeudenmukaisuutta, huomattava osa ja niin kun aina on kun on kotiriita sehän on hyvin ilkeä asia.” 64-vuotias nainen Espoosta totesi, kuinka ”se oli aika, kiihkeät eri puolet oli siinä vastakkain, että siinä, niin siin oli, tosiaan siellä oli työläiset vastaan nää toiset, jotka yritti, eli siinä taisteltiin siitä työläisten oikeuksista.” 60-vuotiaalle porilaisnaiselle oli jäänyt mieleen kouluopetuksen asenteellisuus:

”Olihan se tietysti luokkayhteiskunta äärimmillään (...) värityt opettajien asenteitten kautta, että kun mä kävin sitten sen oppikoulun, keskikoulun, niin kyllähän se, kun mä oikeen muistan, niin se tuli sieltä sen oman historian opettajan, niin vahvasta omista asenteista, et se oli tavallaan tää valkoset ja punaset ja näin. Onhan se, sit kun aattelee ni onhan se hirveen kipee asia, et onhan se vaikutus ollu äärimmäisen pitkään.”

Joskut haastateltavat halusivat osana kriittistä tulkintaansa painottaa omaa neutraaliuttaan.

”Tämmönen asia Suomessa on läpikäyty ja paljon se on vaikuttanu ja paljon julmuuksia tääl on tehty mutta (...) emmä lähde sitä sillee sen enempää poliittisesti tai muuten ehkä arvioimaan”

mietti 37-vuotias mies Maskusta. 53-vuotias opettajanainen Helsingistä toi esiin sodan viimeen liittyvät valinnat:

”Mä oon oppinut et se on vapaussota. Ja opetuksessa en käytä sitä nimitystä vaan puhun vuoden -18 sodasta (...) mä olen valinnut sen, en puhu kansalaisodasta enkä kapinasta enkä vapaussodasta, vaan puhun vuoden -18 sodasta. Se on kaikista neutraalein nimitys.”

26-vuotias mies Jyväskylästä painotti oman suhtautumistapansa eroa verrattuna vanhempiin sukulaisiinsa:

”Vaari nyt oli aika vahvasti asenteellisesti ja aatteellisesti valkosten puolella niissä näkemyksissä, mutta mä itte näen sen sillai sisällissotana enemmän, että vähän neutraalimmin suhtaudun siihen. Noita on ollu maailman sivu täynnä.”

Tiettyä etäisyyttä oli myös 17-vuotiaan naisen kommentissa kysyttäessä ajatuksista 1918 sotaan liittyen:

”No aika raaoilta, ainakin ne, mitä punasia vissiin ihan hyvin tappo.”

Kommentit heijastelevat Sirkka Ahosen nuorten historiatietoisuutta luodanseen tutkimuksen havaintoa siitä, että vuosi 1918 ei ollut nuorille samaan tapaan yhteinen samaistumiskohde kuin vuosien 1939–1945 sodat.⁶

Kriittisen tulkinnan osana muutamat haastateltavat nostivat esiin myös laajemman kansainvälisen kontekstin, jota tutkijoista esimerkiksi Henrik Meinander on korostanut.⁷ 39-vuotias oululainen mies totesi näkevänsä kevään 1918 ”osana sitä, mitä tapahtu laajemmin, mitä tapahtu sillosella Venäjällä sillon, siinä aikasemmin. Et Suomi oli vaan tossa reuna-alueella sitte, että, sil oli ihan tämmösiä heijastusvaikutuksia Suomessa.” 53-vuotias mies Oulusta mietti: ”En tiiä pitäsö siitä jotenki kertoo sillä tavalla, että Suomi ja koko maahomma, yhdessä köntässä että tietäs minkälaista, että ei se yksin Suomi oo.” Hän myös korosti eurooppalaista perspektiiviä:

”Millä tavalla se yleensä alako ja, kaikki tuommonen, nehän nyt vielä inttää tänä päivänäki niist kuin paljo kuoli ja kuin paljo ammuttiin ja muuta tämmöstä ja niin kö sillon, yleensä, että minkä takia se alako ja ketkä siinä oli vaikuttamassa ja, ei se ihan yks kaks tullu tuokaan. Ja toki olihan sitä siihen aikaan Euroopassa muuallakin, sodittiin, että ei se yksin

Suomen homma ollu että kyllähän se oli myllerrystä vähön joka puolella.”

Talvi- ja jatkosodan suuri ja osin vaiettu tarina

Toisen maailmansodan aikaisten Suomessa käytyjen sotien osalta vastaajilta kysyttiin: ”Mikä on käsityksenne seuraavista talvi-, jatko- ja Lapin sotaa koskevista väitteistä?” Yhteensä erilaisia näkökulmia ja väitteitä vastaajien arvioitavaksi annettiin 19. Vastausasteikko oli edelleen viisiportainen.

Tarkasteltaessa kysymyksen kaikkia väitteitä kokonaisuutena voidaan huomata, mitkä 19 väitteestä herättivät voimakkaimman reaktion. Tässä kysymyksessä kuudes vastausvaihtoehto oli ”en osaa sanoa” tavallisen viisiportaisen asteikon lisäksi, mikä entisestään korostaa niitä vastauksia, joissa on ”otettu kantaa”.

Kuudessa kohdassa yli 70 prosenttia eli runsaat kaksi kolmasosaa vastaajista oli samaa mieltä esitetyn väitteen kanssa. Näistä kuudesta kohdasta muodostuu perustarina siitä, miten kansalaiset Historiatietoisuus Suomessa -aineiston perusteella toisen maailman sodan aikaiset sodat ja niiden merkityksen hahmottavat.

Kuuden kärki syntyi voimakkaasta tuesta väitteelle, että suomalaiset olivat sotien aikana hyvin isänmaallisia (m=4,37); näkemyksestä, jonka mukaan naisten siviiliosallistuminen sotiin oli poikkeuksellisen laajaa (m=4,21); ajatuksesta, että *Tuntematon sotilas* kuvaa onnistuneesti sota-aikaa (m=4,22); tulkinnasta, jonka mukaan talvisota yhdisti vuoden 1918 sisällissodan osapuolet Suomessa ja siirsi ”punaisuuden” ja ”valkoisuuden” taka-alalle (m=4,07); vahvasta

6. Sirkka Ahonen (1998) *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*. Helsinki: SHS, 171.

7. Meinander on kuvannut 1918 sotaa ensimmäisen maailmansodan rönsyksi. Henrik Meinander (2006) *Suomen historia. Linjat, rakenteet, käännekohtat* (suom. Paula Autio), Porvoo: WSOY, 152.

yksimielisyydestä väitteen kanssa, että talvisota oli voitto Suomelle ja selvästi erimielisyydestä väitteen kanssa, jonka mukaan ”suomalaiset selvisivät sodista ilman suurempia traumoja” (m=2,07). Tätä kuuden kohdan myötä muodostuvaa kuvaa voi luonnehtia Suomessa vallinneen kansallisen tarinan mukaiseksi: se korostaa kaikkien osallistumista, isänmaallisuutta ja kansakunnan yhtenäisyyttä suhteessa vuoden 1918 tapahtumiin samalla tunnistaen sodan kipeyden ja traumatisoivan luonteen. Palaan tähän näkökulmaan vielä artikkelin lopussa.

Kysymyksessä myös testattiin muutamien usein julkisuudessa olevien sotaan liittyvien näkökulmien kaukupohjaa kansalaisten keskuudessa. Nostaisin esiin kolme keskeistä väitettä, jotka ovat esiintyneet sotien julkisissa arvioissa säännöllisesti. Vastaajat tukivat selkeästi tulkintaa, jonka mukaan ”Jatkosota oli torjuntavoitto Suomelle” (m=3,91). Myös väite ”Suomen ja Saksan suhdetta jatkosodassa voidaan kuvata sanalla liittolainen” sai tukea (m=3,87).⁸ Molempien väitteiden kanssa eri mieltä oli alle joka kymmenes vastaaja ja väitteitä tuki lähes kaksi kolmasosaa vastaajista. ”En osaa sanoa”-vastaajien osuus oli näissä kahdessa kysymyksessä suhteellisen korkea eli yli 13 prosenttia. Ns. erillissotateesiä koskenutta väitettä ”Suomen jatkosotaa Neuvostoliittoa vastaan voidaan pitää erillissotana” tuki puolestaan vain reilu kolmannes vastaajista. Huomio kiinnittyy vastauksissa siihen, että peräti 25,6 prosenttia valitsi vaihtoehdon ”ei eri eikä samaa mieltä” ja 14,6 prosenttia ”en osaa sanoa”. Voi siis todeta, että erillissotateesi ei ole osa kansalaisten perustulkintaa jatkosodasta, vaan pikemminkin hieman vaikeasti hahmotettava asia, mitä kuvastaa se, että noin 40 prosenttia ei ottanut väitteeseen lainkaan kantaa.

Taustamuuttujia tarkasteltaessa erillissotateesiä tukivat hieman enemmän (mutta ei mul-listavasti) vanhimmat ikäryhmät (m=3,29, m=3,52). Yli 70-vuotiaat myös korostivat reilusti muita enemmän sotavankien hyvää kohtelua osana sodanaikaisen Suomen tyyppiirteitä

(m=3,60). Evakkojen uudelleen asuttamisen esimerkillisyyttä korostivat lähinnä yli 50-vuotiaat (m=3,73–4,11). Erityisen eri mieltä näkemyksestä, jonka mukaan suomalaiset olisivat selvinneet sodista ilman suurempia traumoja, olivat puolestaan 20–59-vuotiaat (m=1,70–2,04) verrattuna yli 60-vuotiaisiin (m=2,30–2,62). Nuorempien sotaa omakohtaisesti kokemattomien joukossa traumanäkökulma on siis korostunut vahvemmin kuin sodan kokeneissa ikäluokissa. Toisaalta evakkoihin ja sotavankeuteen liittyvät korostukset vanhemmilla vastaajilla kummunnivat voimakkaammasta henkilökohtaisesta kosketuspinnasta kyseisiin asioihin.

Poliittinen ajattelu erotti vastaajia joidenkin kohtien osalta, mutta huomattavasti vähemmän kuin kevään 1918 tapahtumia koskeneen kysymyksen kohdalla. Jatkosodan torjuntavoittoväite ja erillissotateesi toivat esiin toisessa päässä keskustan äänestäjät, jotka korostavat torjuntavoitto-ajatusta (m=4,31) ja tukivat vahvimmin (m=3,44) erillissotateesiä ja toisessa päässä Vasemmistoliiton äänestäjät, jotka suhtautuivat huomattavasti muita kriittisemmin ajatukseen torjuntavoitosta (m=3,39) ja yhdessä Vihreiden äänestäjien kanssa suhtautuivat kielteisesti erillissotateesiin (m= 2,83 ja 2,81). Sama Vasemmistoliiton ja Vihreiden äänestäjien kriittisyys näkyi suhteessa väitteeseen siitä, että suomalaiset kohtelivat sotavankejaan hyvin (mVas=2,66, mVihr=2,90). Erityisen vahvasti väitettä tukivat Kd:n, Perussuomalaisten (m=3,68) ja Keskustan äänestäjät (m=3,57). Samantyyppinen rakenne oli vastauksissa, jotka koskivat väitettä, että Suo-

8. Tutkijoiden keskuudessahan asia on tuotu moneen kertaan esiin. Esimerkiksi Henrik Meinander on todennut, kuinka vuonna 1941 alkaneen hyökkäyksen osalta Suomen aseveljeyttä Saksan kanssa ei voinut kiistää, mutta virallinen Suomi teki kaikkensa vakuuttaakseen muut länsimaat siitä, että liitto oli solmittu pakkotilanteessa. Meinander 2006, 184. Ylikangas on puolestaan todennut, kuinka Suomi ei olisi voinut käydä pitkää sotaa ilman aseveljeyttä Saksan kanssa. Heikki Ylikangas (2007) *Suomen historian solmukohdat*, Helsinki: WSOY, 297.

messä ei olisi toimeenpantu kuolemaantuomioita sodan aikana: ajatuksen torjuivat erityisen vahvasti Vasemmistoliiton ja Vihreiden äänestäjät (m=1,39 ja 1,49), vähiten voimakkaasti Kd:n ja Keskustan äänestäjät (m=2,22 ja 2,43). Suomen ja Saksan liittolaisuutta jatkosodassa korostivat erityisesti Vasemmistoliiton äänestäjät (m=4,35). Anteeksipyyntöihin liittyvä väite jakoi puolueiden kannattajia niin, että erityisesti Perussuomalaisien (m=3,54) ja Keskustan (m=3,35) äänestäjät suhtautuivat myönteisesti väitteeseen ”Suomella ei ole anteeksipyydeltävää sodan aikaisessa juutalaispolitiikassa”, kun Vihreiden (m=2,50), Kd:n (m=2,65) ja Vasemmistoliiton äänestäjät (m=2,75) suhtautuivat väitteeseen kielteisemmin. Vuoden 2007 vaalien kolmen suuren puoleen äänestäjien näkemyksissä ei pääsääntöisesti ollut suuria eroja liittyen toisen maailmansodan aikaisen historian tulkintoihin ja merkityksiin. Tässä valossa huomionarvoiseksi nousee ainoa väite, jossa eroa näkemyksissä oli: Sdp:n äänestäjät tukivat muita voimakkaammin näkemystä, että sodissa kiinnostavat lähinnä yksittäisten siviilien ja sotilaiden tarinat (m=3,75, mKokoomus=3,20 ja mKeskusta=3,41).

Kokoavasti voi todeta, että konservatiivinen kansallista kertomusta painottava tulkinta sota-ajan historiasta oli tyypillinen etenkin kristillisdemokraattien, perussuomalaisien ja keskustan äänestäjille, kun taas vasemmistoliiton ja jossain määrin Vihreän liiton äänestäjät korostivat vaihtoehtoisempia tulkintoja.

Toisen maailmansodan aikaisista tapahtumista puhuttiin kyselytutkimusta seuranneissa haastattelussa paljon. Haastattelujen alkupuolella esitettiin yleensä avoin kysymys siitä, mitä vastaaja pitää keskeisinä teemoina, jos ajatellaan historiaa ja menneisyyttä. Monilla vastaajilla sodat nousivat esiin jo tässä kohdassa. Erikseen haastattelujen kuluessa kysyttiin sota-ajasta käyttäen kolmea eri kysymystä. Ensimmäinen pyydettiin vastaajien yleisiä ajatuksia ja kommentteja talvi- ja jatkosodasta sekä Lapin sodasta. Tärkeimpänä kysymyksenä vastaajia pyydettiin

kommentoimaan kyselytutkimuksessa korostuneita tulkintoja. Lisäksi vastaajilta kysyttiin mahdollista omakohtaista suhdetta sotiin ja onko sodista omassa suku- ja perhepiirissä puhuttu.

Haastateltavia pyydettiin arvioimaan kyselyn pohjalta korostuneita piirteitä, joita luonnehdittiin sanoilla ”osallistuminen”, ”yhtenäisyys”, ”isänmaallisuus”, ”kipeys” ja ”traumaattisuus”. Haastateltavien vastaukset oli mahdollista jakaa niihin, jotka painottivat myönteisiä piirteitä, ja niihin, jotka korostivat kipeyttä ja traumaa. Monien vastauksissa molemmat näkökulmat elivät rinnakkain.

Positiivissa arvioissa korostuivat ennen muuta yhteisöllisyys ja yhtenäisyys. ”No kyllä mulle tulee kuitenkin se yhteisöllisyys, koska isän juttujen kautta on ollu sillai että koska porukalla on tapeltu ja on ollu ’me’ eikä ’minä’”, totesi 35-vuotias nainen Espoosta. 44-vuotias nainen Järvenpäästä mietti: ”Et sieltä, kyllähän se vaikeassa paikassa sitten vetivät yhtä köyttä [...] Et sil et oli merkitystä sitten, et se mitä sanotaan se kaveria ei jätetä, nii heillä [...] se oli totta.” Samalla hän jatkoi: ”Ne oli niin karkeitä tilanteita ja paikkoja, et voi kunpa meillä se toimisi edelleen täällä. Tää et osais sitä samaa elää.” 47-vuotias espoolainen mies korosti samaa tulkintaa: ”Kyllä, ihan nimenomaan yhtenäisyys ja se, että pidetään toisista huolta.” Yhtenäisyys kytkettiin myös sotaa edeltäneisiin ja sen jälkeisiin vaiheisiin: ”Onhan se nyt kaiken kaikkiaan tietysti yhistänyt porukkaa sillo. Jos aatellaan et ensin ammutaan toisia keskenämme täällä, ja sit huomataa ettei meidän kannata toisiamme ampua, et pitää ampuu tota [naurahtaa] yhteistä vihollista, ni kyllähän se yhistää jos mikä”, mietti 52-vuotias mies Pälkäneeltä. 58-vuotias mies Paimiosta totesi: ”Tämmönen yhtenäisyys, Suomen kansan itsenäisyys varmaan kasvo kaikest huolimat, vaik sit sodan jälkee oliki taas aika pahat levottomuudet ja hajaantumine.” Vähän toisentyyppinen korostus sodan jälkeisistä vaiheista oli 75-vuotiaalla miehellä Posiolta: ”Yhtenäisyys, se on kyllä totta,

että se oli voimissaan sodan jälkeen. Esimerkiksi talkootyö, toisten auttaminen, osallistuminen kaikenlaiseen järjestötoimintaan, politiikka jäi siinä vaiheessa ehkä vähemmälle.”

Isänmaallisuus ja kansallinen ylpeys painotuivat osassa vastauksia: ”No se just se talvisodan henki, kyllä se nyt oli suomalaiset kyllä, oli kyllä hyvin sitkeä henki, että kaikki yhdessä nyt”, kuvasi ajatteluaan 64-vuotias nainen Espoosta ja jatkoi, kuinka hänen ajattelunsa on muovautunut ennen muuta tarinoiden ja Tuntemattoman sotilaan myötä. 37-vuotias maskulinainen mies totesi: ”No kyl se itelle enempi joku sellane isänmaallisuusnäkökulma siis siinä mieles et on ylpee siitä, että saa suomalainen olla, et ku ei kuitenkaa oo ite näitä asioita eläny.” 26-vuotias mies Kuhmosta mietti, kuinka ”Suomi on ollu sillon kaikista yhtenäisin, sillon sodan aikaan. Että kyl-lähän niitä on niitä negatiivisia puolia tai muistoja, mutta enemmän se on se että ku on hengissä selvitty ja isänmaa, itsenäinen Suomi pysyny.”

Positiiviset arviot liittyivät myös sodan tulokseen ja sitä seuranneisiin tapahtumiin. 36-vuotias nainen Helsingistä totesi kuinka ”ehkä mä jossain määrin olen vähän tän kuolleeseen kenraali Adolf Ehrnroothin aivopesemä siinä et mä en ajattele että Suomi hävisi, sodan, vaan että se oli eräänlainen torjuntavoitto”. 47-vuotias nainen Helsingistä korosti isänmaallista sotakuvaansa ja muisteli matkaansa 1980-luvun Yhdysvalloissa:

”Sitten siel, jossain me tavattiin jotain vanhoi pappoi, niin aina ne sanoi ’Ai Suomesta. Suomi maksoi sotavelkansa’ [...] Mut se, että se, meiat tunnettiin siitä, ja hirvee arvostus, et Suomi, et joo se taisteli Venäjää vastaan ja tyyliin voitti, ja näin [...] kyl se mun mielest semmosena ylpeytenä ja isänmaallisuutena tulee.”

Kipeyden ja traumaattisuuden korostaminen nousi useilla ja ennen kaikkea nuorimmilla haastateltavilla pääkommentiksi kyselyn tuloksiin. 26-vuotias nainen Joensuusta pohti:

”Kyllähän nää sodat on just silleen nostanu varmasti semmosta suomalaisten veljeyttä ja siis semmosta, että ollaan siellä oltu yhtenä kansana sotimassa, mutta ehkä just tuo kipeys ja traumaattisuus et ei niistä meidänkään suvussa puhuttu mittään, että vaikka siellä ollaan oltu mukana ja... en ees silleen tiää että miten paljo ja muuta mutta, ku ei niistä puhuttu. Se on ollu semmonen vaiettu asia sit kuitenkin.”

Samanikäinen mies Jyväskylästä korosti myös traumoja:

”Mä oon enemmän siinä kipeyden ja traumaattisuuden kannalta (...) et se on suuri inhimillinen tragedia ollu (...) et siin on paljon semmosta, semmosta että justiinsa tämmönen hirvee isänmaallisuushenkisyys ja muu hohto, että ikään kuin että se on valmis paketti, et siihen ei sais koskea. Että se oli tää talvisodan sankaritarina ja siitä on olemassa nää omat raamatunsa, Tuntematon sotilas ja muut (...) että se on mun mielestä vähän semmonen negatiivinen kokemus (...) mun äitini isä oli koko sodan ja hän ilmeisesti traumatisoitui aika pahasti siinä (...) kyl mä uskosin et se näkyy sitten meidän äidissä ja melkein koko suvussakin sitten, sitä kautta se sodan vaikutus edelleen.”

28-vuotias mies Helsingistä korosti uhrauksien määrää ja sodan todellisuutta sekä kritisoi talvisodan hengen käyttämistä retorisenä keppihevosenä:

”Tuskin siel luettiin Runebergia kovinkaa ahkerasti rintamalla ja katsottiin Suomen lippua, vaan et tietysti tavallaa semmonen vaihtoehto ihan pragmaattisesti et joko kaveri ampuu tai itse ammun ja, siis tämmönen (...) nykyaikana vedotaan asiassa kun asiassa talvisodan henkeen (...) ni pitäis muistaa isiemme ja isoisiemme uhraukset rintamalla ja he eivät tämän vuoksi taistelleet (...) varsinki jos siin on yhtää mikään virallisempi taho, joka näin esittää, niin kyl saa hyvin äkkiä mut poistamaan ne varmistimet.”

44-vuotias mies Helsingistä puolestaan korosti yksilötason traumoja:

”Se traumaattisuus, niin se on aika, se on oikeastaan yks asia, mitä vasta nyt on aloitettu että purkamaan vähän. Nyt kun on liian myöhäistä (...) mun, juuri mun isoisäni, aina välillä rupes juomaan. Ja silloin kaikki nää sota-aja-, se oli jotain sota-ajan.. jotain muistoja tai juttuja, mikä syytytti sen (...) silloin mä en tajunnut sitä, mutta nyt mä tajuan, että se oli.”

70-vuotiaan kangasalaisen miehen mielestä sodasta kertovat sankaritarinat antavat tapahtumista yksipuolisen kuvan:

”Ehkä, ehkä siitä (sota-ajasta) on tehty vähän niin kuin semmonen, miten sitä nyt sanottais, tämmönen sankaritarina ehkä liikaa...Vähän niin kuin nää sankari, niin sanotut sankaritarinat, niin nehän vaan tavallaan niin kuin lietsoo sitä liikaa (...) vaan oman napaamme katotaan.”

Kriittisissä puheenvuoroissa nousi esiin usein kysymys yhteistyöstä Saksan kanssa. 72-vuotias nainen Kylmäkoskelta korosti talvi- ja jatkosodan erilaisia luonteita:

”Jatkosodan vaiheet nii nehän on sitten taasen ihan erilaiset. Talvisota oli ihan eri sota vaikka siitä nyt riidellään että oliko nää sodat erillissotia vai mitä ne oli, mutta jatkosotahan oli sitten kuitenkin kun me oltiin, meillä oli suuri liittolainen nii se vaikutti sitten varmasti siihen Suomen elämään (...) Eihän me sitä aavistettu kuinka hilkulla meidän elämä oli jatkosodan jälkeenkään.”

30-vuotias mies Helsingistä mietti:

”Aina jos se tulee puheeks, et me ollaan tehty yhteistyötä natsi-Saksan kanssa, niin silloin se menee heti sellaseks tosi, jotkut saattaa tosi kärkevästi sitä kommentoida. Et mä luulen et siinäkin löytyy jonkin verran prosessoitavaa kyl vielä (...) et ne on ollu nuoria miehiä, joka on ollu sodassa, se on yks juttu, ja ne on uhratuneet kyllä. Mut et sit on myöskin tää poliittinen sfääri, mikä on saattanu hyvinkin tehdä yhteistyötä pahiksen tai Saksan tai jonkun muun

kanssa, tai on ollu jotain tällasia ihme visioita jostain Suur-Suomesta siihen aikaan myöskin. Mut se ei mun mielestä mitätöi näitten veteraanien uhrauksia sikäli, et mitä ne on tehny.”

Muutama haastateltava myös yhdisti vastauksessaan myönteiset asiat ja samalla jonkinlaisen kriittisyyden. ”Enemmän se positiivinen puoli ku se, traumaattisuus kuitenkin sitte mut se on tietenki helppo sanoo ku ei ole ollu siellä”, totesi 33-vuotias torniolainen nainen. 42-vuotias mies Forssasta totesi:

”Mä kunnioitan niitä miehiä, jotka on ollu siellä torrakko kourassa ja saanu ottaa sen kaiken vastaa ja tollee, ja mä pidän niitä monia olosuhteiden uhrina siis siinä mielessä, että ei se tietenkää niitten rohkeutta tai sankaruutta siellä paikan päällä vähennä, mut siis se että ei oo tavallaan ollu vaihtoeh- too. Et ei musta voi sanoo, et ’mitäs lähitä’ vaan siis sillee et ’no minkäs sille voi, että pakko sinne on mennä’ (...) mitä omia sukulaisia on kuullu ni se kyllä hyvin paljon vierasti tämmöstä kaikkee siihen liittyvää juhlintaa ja muuta, et sen mielest se oli semmonen masentava ja ahistava ja vastenmielinen jakso elämässä, kaikin puolin.”

65-vuotias mies Hämeenkoskelta pohti samassa hengessä yhdistäen yhtenäisyyden ja trauman:

”Varmaan se yhtenäisyys, että kaikki oli asian takana ja sitte tietysti aika monelle jäi traumoja (...) voisi kuvitella että ne, joiden omaisia kaatu, niin niillä varmaan on ollu semmosta ja mä luulisin että lähinnä ajatuksena tonne itänaapuriin päin että ei erikoisem- min, katsota suopeesti.”

Samassa hengessä isänmaallisuuden ja traumaattisuuden yhdisti myös 43-vuotias mies Raaseporista:

”Joo, no tietysti isänmaallisuus on ollut aina, tai se korostui silloin sen talvisodan aikana, tuli varmaan, se vahvistui todella paljon silloin (...) Mut se traumaatti-

suus on varmaan nimenomaan tää, et oli vähän kaksijakoinen kuitenkin, et mitä se toinen maailmansota oli.”

53-vuotias mies Oulusta korosti itsenäisyyden merkitystä, mutta myös sitä, miten vaikea on ollut saada tietoa sota-ajasta ajanjakson kokeneilta:

”Kyllä Suomi itsenäistyi sinä aikana ihan täysin. En tiää, jos sitä sottaa ei ois tullu, niin 18 vuojen jälkeeen kuin pitkään siinä ois kuurupiiloa leikitty (...) nythän on tuo raumaattisuuskin niin, niin ku näistäki alettu, mä en tiää miksi niistä on niin paljo aikanaan vaiettu ja kaikkee niin ku näistä sotaorvoista esimerkiksi nyt alettu puhumaan ja kaikkea tämmöstä. Kyllähän niillä monella ihmisellä semmosia raumoja on, että ne yleensähan niistä on vaiettu, ne ei oo alakanu puhumaan. On hirviän hankala ollu saaha tietää.”

Kertomuksien vähäisyyteen viittasi myös 48-vuotias mies Tohmajärveltä:

”Niitä tarinankertojia, nyt sanon tarinankertojia (...) niitä on äärimmäisen vähän, ainaki omalta osalta tietoon tulleita (...) tämän appiukon niin, parinkymmenen vuoden aikajaksolla olisko maininnut kerran tai kaks, että ”oltiinhan siellä”. Sai aika kipeesti siipeensä sitte, että ja ei ollu tarvetta sen enempää osallistuu siihen keskusteluun tai jatkaa sitä ees.”

Edellä käsiteltyjä traumaattisuutta ja kriittisyyttä korostaneita haastatteluvastauksia, jotka kommentoivat kyselyn tuloksia, tukee haastatteluissa muuten vahvasti noussut teema vaikenemisesta ja sodan hulluudesta, jota tulen käsittelemään laajemmin Historiatietoisuus Suomessa -aineiston kokonaisanalyysissä. Lukuisat vastaajat korostivat suvun ja perheen vaiettuja tarinoita ja puhumattomuutta: ”Ajattelen vaan, et se oli se sota, mikä oli joskus, mut sit ainakin just mun isoisä, et se ainakin asu just Karjalas ja sit se lähetettiin Ruotsiin joskus ihan pienenä, mut ei siitäkään nyt ihan hirveästi oo ollu juttuu, et se

on vissiin vieläkin aika arka paikka kuitenkin”, mietti 15-vuotias naishaastateltava. Monissa haastatteluissa esiin tulleet hulluus-vaikemien-teemat kiteytti hyvin 47-vuotias mies Espoosta:

”Mun isovanhemmat on, miehet olleet sodassa. Mut aika vähän niistä on puhuttu, et oikeastaan se keskeinen asia, mitä on sanottu niin et se on niin suurta hulluutta, ettei ikinä sois toistuvan. Että ei semmosta sodan sanotaan sankarointia, että olipa hienoa ja kyllä kestettiin, ei sellasta oo ollu ollenkaan.”

Kansallinen kertomus ja kriittisyys kohtaavat kansalaisten sotakuivissa

Kansallinen historiallinen kertomus ymmärtään tyypillisesti kokoelmaksi tulkintoja yhteisön menneisyyden kannalta keskeisistä tapahtumista. Kansallisen kertomuksen ilmentymiä ovat esimerkiksi koulun historian oppikirjat, joissa kuvataan valtion syntyä, itsenäisyyden saavuttamista ja sen puolustamista. Kansallisessa kertomuksessa korostuvat tietyt historian murroskohdat, joihin Suomessa ovat kuuluneet itsenäistymisen ohella itsenäistymistä seurannut vuoden 1918 sota ja toisen maailmansodan aikaiset sodat/Suomen sota Neuvostoliittoa vastaan.

Artikkelin alussa totesin, kuinka sodat ovat se historian osa, jossa julkinen ja yksityinen liittyvät yhteen ja kuinka ne siksi ovat niin keskeisessä roolissa monien maiden historiakulttuuria. Tämä artikkeli osoittaa hedelmälliseksi sotakuivien tarkastelun erillisenä teemana, kun tutkitaan suomalaisten historiatietoisuutta. Julkinen ja osin virallinen kansallinen kertomus kulkee Historiatietoisuus Suomessa -tutkimuksen valossa suomalaisten ajattelussa kriittisten ja usein henkilökohtaisempien näkemysten rinnalla niin suhteessa vuoden 1918 tapahtumiin kuin talvi- ja jatkosotien aikaan. Kansalaisten sotakuivaa voidaan luonnehtia moniulotteiseksi sekä kyselyaineiston että haastattelujen valossa. Vastajat olivat myös tietoisia siitä, että historian

tulkinnat sota-ajoista ovat aikojen saatossa muuttuneet.

Erityisesti sotakuvien moniulotteisuus tuli esiin kuunnellessa kansalaisten haastatteluissa kertomia tarinoita talvi- ja jatkosodan traumaista. Eri-ikäiset tutkimuksessa haastatellut kertoivat puhumattomista isistä ja isoisista, alkoholismista ja ahdistuksesta. Kyselyyn vastanneista vain kahdeksan prosenttia oli sitä mieltä, että suomalaiset selvisivät sodista ilman suurempia traumoja. Myös vuoden 1918 tapahtumien tulkinnoissa kriittinen sodan mielettömyyttä ja raukuutta korostanut näkemys nousi esiin erityisesti haastatteluissa.

Sotakuvien osalta taustamuuttajat toivat lähinnä sävyeroja vastaajaryhmien välille. Historiatietoisuus Suomessa -tutkimuksen valossa ei siis ole nähtävissä esimerkiksi merkittäviä sukupolvien välisiä jakolinjoja ja keskinäisiä vastakkainasetteluja suhteessa käsityksiin sodan aikaisesta historiasta ja sen merkityksistä. Merkille pantavina erottelevuus taustamuuttajien osalta oli löydettävissä poliittisen käyttäytymisen ja vuoden 1918 tulkintojen välille. Tätä kyselyn tulosta vahvistaa se, että jatko-haastatteluissa korostettiin nimenomaan vuoden 1918 poliittista merkitystä. Vuoden 1918 tulkintaerojen ja vuoden 2007 äänestyskäyttäytymisen välillä ollut riippuvuus tuokin esiin tulkintaeron, joka on ollut vallassa vuosikymmeniä. Kun sitä peilataan haastatteluissa dominanttiin näkemykseen, jonka mukaan vuoden 1918 tapahtumilla ei ole enää suurta merkitystä tänä päivänä, voidaan huomata jännite. Samalla kun merkitystä nykyisyydelle vähätellään, poliittiseen ajatteluun korreloivat tulkintaerot ovat selkeitä. Esimerkiksi perheen kohtaloista ponnistava ajattelu liittyen vuoden 1918 sotaan näyttääkin painuneen pois aktiivisesta puheesta, mutta säilyneen osana asenteita ehkä osin tiedostamattomana ajattelurakenteena.

Ero vuoden 1918 ja toisen maailmansodan aikaisten sotakuvien välillä näyttäisi olevan laajemminkin juuri yksityisen ja yhteiskunnallisen jakolinjassa. Vuoden 1918 kuvista on muodostu-

nut enemmän yhteiskunnallista tulkintaa korostavia, kun taas toisen maailmansodan tulkintoissa ja kuvissa yksityinen taso on vanhemmin mukana. Tämä selittyy tietysti ainakin osin ajallisella etäisyydellä: vuoden 1918 osalta suorat perheen tarinat ovat jo etääntyneempiä. Muistoista näyttää tulleen historiaa. Selittävänä tekijänä vuoden 1918 ja toisen maailmansodan aikaisten sotien kuvien välisissä eroissa saattaa vaikuttaa myös historiapolitiikka ja historian käyttö yleensäkin: 1980-luvun lopulta lähtien toista maailmansotaa koskevissa tulkintoissa ja julkisissa esityksissä on erona aiempaan korostunut nationalistinen kertomus yhtenäisestä kansakunnasta. Esimerkiksi kelpaa vaikkapa elokuva Rukajärven tie, jonka romanttinenationalistiseen kuvaan yksityiset muistot peilautuvat luontevasti.

Historiatietoisuus-teoria korostaa, kuinka menneisyyttä koskevat käsitykset vaikuttavat ihmisten nyky maailmaa koskeviin asenteisiin. Jaetut käsitykset menneisyydestä ovat myös käyttövoimaa, kun esitetään tulevaisuuden tavoitteita.⁹ Siksi historialla ja siihen liittyvillä käsityksillä on väliä. Taistelevan sankarillisen kansakunnan kertomusta on Suomessa hyödynnetty myös poliittisiin tarkoituksiin. Kuva yhtenäisestä talvisodassa taistelleesta sankarikansasta antoi voimaa välittömästi sotaa seuranneiden vuosikymmenien jälleenrakennukseen ja hyvinvointivaltion laajentamiseen. 1990-luvun lamasta selviytymistä kuvattiin poliitikkojen taholta mielellään talvisodan kaltaisena, yhtenäisen kansakunnan ponnistuksena. Tämän kuvauksen varjoon jäi samaan aikaan suomalaisessa yhteiskunnassa alkanut voimakas ryhmien välinen eriytyminen.

2010-luvulla kansalaisten moniulotteinen ja moniperspektiivinen ymmärrys historiasta, jos-

9. Ks. yhteenveto historiatietoisuus-käsitteen teoreettisesta kehittelystä esim. Pilvi Torsti (2003) *Divergent Stories, Convergent Attitudes. A Study on the Presence of History, History Textbooks and the Thinking of Youth in post-war Bosnia and Herzegovina*, Helsinki: Taifuuni, 50–52.

sa sankaruuden rinnalla korostuvat sodan traumat ja 1918 osalta myös ymmärrys siitä, että se edelleen heijastelee esimerkiksi poliittisia mielipiteitä, antaa mahdollisuuden laajentaa suomalaista omakuvaa myös julkisessa historiakulttuurissa. Tämä laajennus antaisi paremmin tilaa moniarvoisen ja monikulttuurisen Suomen rakentumiselle kuin tiukkaa yhtenäisyyttä vaativa ja hellivä kansallinen kertomus, jossa sodissa keskeistä oli sankaruus, ei sotien ja vastakkainasettelujen kamaluus.

Lopuksi menetelmällisenä huomiona voi todeta, että tämä artikkeli tuo osaltaan esiin Historiatietoisuus Suomessa -tutkimuksen menetelmän avaamat mahdollisuudet ja rajat. Ensimmäistä kertaa meillä on käsillä aineisto, jossa satunnaisesti valittu joukko suomalaisia on vastannut kysymyksiin historian luonteesta ja avaintapahtumista. Menneisyyskäsityksiä on peilattu nykyisyyteen liittyviin asenteisiin ja tulevaisuuden odotuksiin. Syventäviin haastatteluihin osallistuneet ovat osa samaa satunnaisotantaa

kyselytutkimukseen valikoitunutta joukkoa. Tästä seuraa, että aineiston perusteella voidaan tehdä varovaisia yleistäviä johtopäätöksiä siitä, miten suomalaiset tutkimuksen alaan kuuluvia teemoja ymmärtävät.¹⁰ Rajoja käsittelyyn asettaa kyselytutkimuksen menetelmään liittyvät ongelmat kuten rasti ruutuun vastauksien suppeus, joka on väestötasoisien edustuksellisuuden hinta. Laajempi pohdinta suomalaisten historiatietoisuuden ulottuvuuksista rakentuu osaksi Historiatietoisuus Suomessa -aineistosta tekeillä olevaa kokonaisuutista, jonka julkaisujankohdaksi on kaavailtu loppuvuotta 2012.

10. Läheisemmin tätä tutkimusta Suomessa muistuttava Sirkka Ahosen toteuttama Nuoret ja Historia -tutkimus 1990-luvulla toteutti sekä kyselyn että haastattelut valikoiden vastaajat vapaaehtoisista kouluista ja haastattelujen osalta kolmelta paikkakunnalta. Tässä mielessä käsillä olevan tutkimuksen aineisto on rakenteeltaan täysin erilainen.